

ROZDZIAŁ 1

KONTEKST DZIAŁANIA ADMINISTRACJI WIĘZIENNEJ

Administracja więzienna nie działa w próżni, lecz w określonym, zmieniającym się w czasie kontekście, na przecięciu wielu wpływów. Obydwa rzeczowniki (kontekst i wpływ) możemy opatrzyć różnymi przymiotnikami, jak: polityczne, społeczne, historyczne, filozoficzne, organizacyjne, prawne. Dlatego więzienia się zmieniają, gdyż zmienia się kontekst ich funkcjonowania, charakter oraz intensywność wpływów. Ów kontekst, a także charakter oraz istota więzienia mają istotne znaczenie dla próby zdefiniowania i zrozumienia „dobrej administracji więziennej”. Pozwalają też zobaczyć specyfikę wykonywanych przez nią zadań, ich efektywność oraz napięcia między służbą a władzą.

Dlatego nie można pominąć przypomnienia tego, czym są: kara pozbawienia wolności, więzienie i resocjalizacja jako miara jego efektywności. Jako że nie tylko mury tworzą więzienie i nie tylko kraty komunikują, czym jest kara, lecz także ludzie – trzeba też scharakteryzować społeczność więzienną: więźniów i ich „strażników” tworzących administrację więzienną. Co do tych ostatnich, warto przedstawić dotychczasowe badania z ich udziałem, jak byli opisywani ludzie, którzy – zgodnie z rolą administracji – mają realizować określone cele polityki publicznej oraz cele zapisane w prawie.

Administracja więzienna realizuje je w szczególnym miejscu, jakim są areszty śledcze lub zakłady karne. Jakie współcześnie jest polskie więzienie? Warto przypomnieć drogę cywilizowania go i być może znaleźć lepsze słowa, które mówią o wpływach i procesach, którym ono podlega.

1.1. Kara pozbawienia wolności i więzienie: rozbieżność teorii oraz funkcji

Penolodzy przedstawiali różne uzasadnienia kary – zadawali konkretne pytania (czym jest kara kryminalna? czy jest ona konieczna i uzasadniona? czy w ogóle musimy karać? czy karzemy za wyrządzone zło, czy aby zapobiec złu w przyszłości? czy kara może być inkluzyjna?) oraz konstruowali teorie kary i te dotyczące więzienia¹. Zarówno teorie, jak i ich uzasadnienia oscylowały wokół konkurencyjnych celów i wartości zorientowanych na przeszłość lub przyszłość (poprawa i rehabilitacja, prewencja indywidualna i ogólna, ochrona, ubezwłasnowolnienie, izolacja) bądź kierunkowały nasze myślenie „poza karanie” (zadośćuczynienie i sprawiedliwość naprawcza).

W ten sposób wyłoniły się tradycyjne koncepcje teorii kary więzienia, koncentrujące się wokół takich paradygmatów, jak: przyzwoitość (praworządność), legitymizacja, resocjalizacja (rehabilitacja), karanie². Robert D. Hanser określa filozoficzne podstawy kary pozbawienia wolności jako: odpłatę, ubezwłasnowolnienie, odstraszenie, resocjalizację, sprawiedliwość naprawczą, reintegrację³. Podobny podział i zbliżone koncepcje prezentują Jarosław Warylewski⁴ oraz Jarosław Utrat-Milewski w swoich książkach o teorii kary⁵.

Wielość teorii i prób wyjaśnienia, dlaczego karzemy i wzmacniamy dozę cierpienia, jest naturalna. Jak twierdzi Jacek Hołówka:

[...] w realnym świecie muszą istnieć różnice perspektyw, liczne skonfliktowane autonomie i wynikające stąd spory – rygoryzmu z pobłażliwością, surowości z łagodnością. Jednym z celów moralności społecznej jest minimalizowanie takich

¹ J. Byrne, D. Hummer, *An examination of the impact of criminological theory on community corrections practice*, „Federal Probation” 2016, t. 80(3); A. Duff, *Punishment, Communication, and Community*, Oxford University Press, Oxford 2003; K. Enblom, *Duff's Communicative Theory of Punishment*, Uppsala Universitet, Uppsala 2019; M. Porowski, *Dzieje więziennictwa polskiego w piśmiennictwie i dokumentach*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 8; D.G. Scott, *Penology*, SAGE Publications, Los Angeles–London 2008, s. 16–41; J. Świtka, P. Cyrek, *Kara kryminalna na tle osobowości przestępcy*, Wydawnictwo Amelia Aneta Siewiorek, Rzeszów 2013, s. 19.

² D.G. Scott (red.), *Why Prison?*, seria: „Cambridge Studies in Law and Society”, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 187.

³ R.D. Hanser, *Introduction to Corrections*, SAGE Publications, Los Angeles 2020, s. 35.

⁴ J. Warylewski, *O wybranych funkcjach i celach kary pozbawienia wolności*, w: H. Machel, M. Paliwoda, M. Spryszyńska (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2006.

⁵ J. Utrat-Milecki, *Podstawy penologii. Teoria kary*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

konfliktów i poszukiwanie kompromisów opartych na trwałych, bezstronnych zasadach. Wzorem takiego kompromisu ma być system karny – sprawiedliwy i skuteczny, ani zbyt okrutny, ani zbyt pobłażliwy. Na jakich zasadach powinien opierać się ów system? Trzy teorie próbują odpowiedzieć na to pytanie; u ich podstaw leżą pojęcia retribucji, prewencji i restytucji⁶.

Problem tkwi w tym, że konkurencyjność tych teorii i konflikt dyrektyw wymiaru kary⁷ wzmacnia trudność jej wykonywania, z którą na co dzień mierzy się administracja więzienna. Ponadto multiplikuje funkcje więzienia – nierzadko sprzeczne i konkurujące, co przekłada się na rozbieżne funkcje administracji więziennej⁸.

W strukturę więzienia wpisane są różne funkcje wykonywania kary pozbawienia wolności, takie jak: izolacja i dyscyplinowanie, zapewnienie ochrony i bezpieczeństwa, oraz funkcje poprawcze i resocjalizacyjne. Między nimi istnieje dysonans. Są to funkcje zasadniczo sprzeczne i choć:

[...] niewątpliwie określają istotę i codzienność więzienia, to równocześnie są źródłem odwiecznego sporu o skuteczność jednych i drugich oddziaływań zarówno w skali jednostkowej, jak i społecznej. Problemem bowiem jest, jak pogodzić funkcję izolacji społecznej, która przybiera przy tym postać kary widzianej [...] jako odwet za popełnione czyny [...] z funkcją resocjalizacyjną⁹.

Wieżenie jest surowym środowiskiem zaprojektowanym w celu skutecznego „wygnania przestępców i pozbawienia ich wygód, w imię ochrony społeczeństwa”¹⁰. Służy do ochrony przed tym, czego „znormalizowane” społeczeństwo nie może przetworzyć. Więzienie chroni przed nienormalnością, złem, patologią, nielegalnością i nieporządkiem – poprzez zachowanie ich w swoich murach tak długo jak to możliwe¹¹. Pod względem architektury

⁶ J. Hołowska, *Etyka w działaniu*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2002, s. 324.

⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2007, s. 413.

⁸ M. Porowski, *Funkcje administracji penitencjarnej*, w: B. Hołyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1984, s. 138 i n.

⁹ W. Ambrozik, *Resocjalizacja osadzonych w codzienności działania*, w: W. Ambrozik, P. Stępnia (red.), *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. III Krajowe Sympozjum Penitencjarne*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Poznań 2004, s. 73–74.

¹⁰ C.M. Cusack, *Criminal Justice Handbook on Masculinity, Male Aggression, and Sexuality*, Charles C Thomas Pub. Ltd, Springfield, IL 2015, s. 166.

¹¹ M. Brown, *The aesthetics of crime*, w: B.A. Arrigo, C.R. Williams (red.), *Philosophy, Crime, and Criminology*, seria: „Critical Perspectives in Criminology”, University of Illinois Press, Urbana 2006, s. 235; L. Wacquant, *The great penal leap backward: Incarceration in America from Nixon to Clinton*, w: J. Pratt, D. Brown, M. Brown, S. Hallsworth, W. Morrison (red.), *The New Punitiveness: Trends, Theories, Perspectives*, Willan Publishing, Cullompton, UK, Portland, OR 2005, s. 15.

i reżimu więzienie zwykle prezentowało swoisty spektakl cierpienia i dyscypliny, miejsce nieproduktywne i nieefektywne: zakłady karne produkowały spektakl pracy (bieżnia, korba, wiertarka), która w praktyce była bezużyteczna poza konsumpcją publiczności, odtwarzając przestępstwo nieproduktywności i bezczynności¹².

Inaczej mówiąc, więzienie uważa się za kontrproduktywne z punktu widzenia resocjalizacji oraz indywidualnej poprawy¹³. Jego środowisko jest dehumanizujące, a cierpienie nieodłącznie związane z pozbawieniem wolności może przynieść efekt przeciwny do zamierzonego, może prowadzić do utraty umiejętności, które są niezbędne do radzenia sobie na wolności. Szkody wyrządzone przez pozbawienie wolności mogą także pogłębić wszelkie problemy społeczne i psychologiczne, z którymi skazany borykał się przed przybyciem do zakładu karnego¹⁴.

Ponadto skuteczność więzień postrzegano raczej w kategoriach kontroli, a nie korekcji czy resocjalizacji skazanych. W związku z tym za najbardziej efektywne uznano modele organizacyjne ukierunkowane na kontrolę. Głównym celem zarządzania więzieniem było ubezwłasnowolnienie skazanych (uniemożliwienie im popełniania przestępstw), a w konsekwencji tego priorytetu inne cele wykonania kary, takie jak resocjalizacja i związane z nią programowanie poprawy, często stawały się drugorzędne pod względem znaczenia w codziennym funkcjonowaniu zakładu karnego. Innymi słowy, zakładano, że modele organizacyjne zorientowane na kontrolę są najbardziej efektywne w więzieniach. Miało to mrozący wpływ nie tylko na osiąganie resocjalizacyjnych celów kary pozbawienia wolności, lecz także niosło ze sobą negatywne konsekwencje dla zarządzania personelem więziennym i jego administracją¹⁵.

¹² B. Kulan, *Budynek więzienia jako miejsce odbywania kary w ujęciu badań historycznych*, w: J.D. Pol (red.), *O Więzieniu interdyscyplinarnie*, Wydawnictwo Episteme, Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości, Lublin–Warszawa 2021, s. 71–75; J.S. Peters, *Penitentiary performances. Spectators, affecting scenes, and terrible apparitions in the nineteenth-century model prison*, w: A. Sarat, L. Douglas, M.M. Umphrey (red.), *Introduction: Law and Performance*, seria: „The Amherst Series in Law, Jurisprudence, and Social Thought”, University of Massachusetts Press, Amherst 2018, s. 21–59; M. Welch, *Escape to Prison. Penal Tourism and the Pull of Punishment*, University of California Press, Oakland, CA 2015, s. 7–8.

¹³ D. Garland, *The Culture of Control: Crime and Social Order in Late Modernity*, Clarendon, Oxford 2001, s. 35; A. Lewicki, L. Paryzek, B. Waligóra, *Podstawy psychologii penitencjarnej*, w: A. Lewicki (red.), *Psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa 1978, s. 430; M. Weinrath, *Behind the Walls: Inmates and Correctional Officers on the State of Canadian Prisons*, UBC Press, Vancouver–Toronto 2016, s. 5–8.

¹⁴ D.G. Scott, N. Flynn, *Prisons & Punishment: The Essentials*, SAGE Publications, Los Angeles 2014, s. 44.

¹⁵ Zob. S.C. Craig, *Rehabilitation versus control: An organizational theory of prison management*, „The Prison Journal” 2004, t. 84(4), suppl.

Sam sukces więzienia jako środka kontroli przyniósł więc efekt przeciwny do zamierzonego w stosunku do poprawczych potrzeb skazanych, od których oczekuje się, że powrócą do społeczeństwa jako zdolni do samo-regulacji i produktywnego funkcjonowania. Co więcej, badania dowiodły, że podejście oparte na ubezwłasnowolnieniu skazanych i „straszeniu” więzieniem, jego bezkompromisowością i długim wyrokiem, nie wpływa na obniżenie poziomu powrotności do przestępstwa¹⁶.

Konkurencyjność celów kary i rozbieżność funkcji więzień sprawiają jednak, że ich istota pozostaje właściwie niezmienna i stawia administrację więzienną w permanentnym konflikcie ról oraz oczekiwań, czego dowodem jest spór o faktyczny cel wykonania kary pozbawienia wolności.

1.2. Faktyczny cel wykonania kary pozbawienia wolności

Mimo negatywnych czynników towarzyszących pozbawieniu wolności, takich jak: odwetowe uzasadnienie kary, totalność więzienia, antagonizm lub ułomność społeczności więźniów, niewydolność systemu więziennego i ograniczenie jego resocjalizacyjnego potencjału, deprywacja potrzeb, administracja więzienna ma realizować cel wykonywania kary pozbawienia wolności określany w doktrynie słowem „resocjalizacja”. Cel należy uznać za ambitny, gdyż w art. 67 § 1 k.k.w. ustawodawca użył trzech słów, które odnoszą się do pełni człowieczeństwa: wola, współdziałanie, odpowiedzialność.

Nie dziwi więc, że penolodzy, prawnicy, pedagodzy, podobnie jak filozofowie, formułując uzasadnienie samej kary, spierają się o to, co znaczy resocjalizacja w warunkach więziennych i czy faktycznie o nią chodzi. Być może ustawodawca w tych trzech słowach zakodował inny cel wykonywania kary pozbawienia wolności? Przyjrzyjmy się tym refleksjom i spornym propozycjom, gdyż i one stanowią kontekst działania administracji więziennej, pomagają wyjaśnić to, jak ona sama rozumie cel swojego działania.

Odnosząc się do historii, w XVIII wieku, w dobie oświecenia, pozbawienie wolności stało się najbardziej typową formą kary. Powodem wymierzania tej ostatecznej sankcji za przestępstwa była wiara w możliwość reformowania przestępcy, a tym samym umożliwienie mu ponownej integracji ze społeczeństwem po odbyciu kary w izolacji i spełnieniu

¹⁶ M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *Modern Control Theory and the Limits of Criminal Justice*, Oxford University Press, New York, NY 2020, s. 25, 151; S.J. Listwan, Ch.J. Sullivan, R. Agnew, F.T. Cullen, M. Colvin, *The pains of imprisonment revisited: The impact of strain on inmate recidivism*, „Justice Quarterly” 2013, t. 30(1); T. Orsagh, J.-R. Chen, *The effect of time served on recidivism: An interdisciplinary theory*, „Journal of Quantitative Criminology” 1988, t. 4(2).

określonych warunków. Koncepcja więzienia jako systemu korekcyjnego i poprawczego była filozoficznie inspirowana ideami oświeceniowymi, które przejawiały się w utylitarystycznych szkołach filozofii i kryminologii¹⁷.

Realna debata dotycząca korekcyjnego czy resocjalizacyjnego celu wykonania kary pozbawienia wolności rozpoczęła się później i toczy się współcześnie. Odzwierciedla spektrum oczekiwań politycznych i społecznych oraz spór o ingerencję państwa w sferę wolności i podmiotowości człowieka. Jednocześnie próbuje ona wyznaczyć wskaźniki miary osiągnięcia tego celu. W debacie tej uczestniczy również administracja więzienna, formułując swoją misję, priorytety i zadania, co czyni zarówno w trakcie kongresów lub sympozjów naukowych, jak i w prostym przekazie na swojej stronie internetowej.

W debacie tej można wyodrębnić trzy ważne aspekty. Po pierwsze, różnorodność i nieuniwersalizm celów wykonania kary pozbawienia wolności, tudzież jego efektów, i związana z nimi wielość pojęć o odmiennym znaczeniu. W efekcie dyskutanci stosują różną terminologię i formułują wobec więzienia różne oczekiwania. W konsekwencji każdy z celów (efektów) wymaga zastosowania nieco innych metod i środków, a co ważniejsze – zaangażowania w wykonanie kary innych podmiotów niż tylko administrację więzienną. Oznacza to, że każdy z celów (efektów) implikuje różne roszczenia do administracji więziennej oraz to, że każdy skazany odbywa karę w innym celu. Uwzględniając jego osobę, warto zauważyć, że w debacie bierze czynny udział pedagogika oferująca wiedzę o wychowywaniu dzieci. Wiele definicji resocjalizacji lub korekcji więziennej jest zakorzenionych w definicji wychowywania i socjalizacji dziecka. Nie oznacza to, że reguły pedagogiki nie działają po osiągnięciu pełnoletności – jeśli mówimy o karach i nagrodach czy realizacji naturalnych ludzkich potrzeb. Chodzi o pojawiające się wówczas ryzyko infantyli-zowania dorosłego przestępcy, odmówienia mu pewnej dojrzewającej z wiekiem autonomii i dobrowolności, w których wyrażają się akty woli i odpowiedzialności.

Po drugie, sporne są zakres i charakter ingerencji w osobowość więźnia, co literatura określa jako cel minimum i cel maksimum. Aspekt ten rodzi dylemat etyczny i ujawnia błędne koło – być może bez osiągnięcia choćby w najmniejszym stopniu celu maksimum nie da się

¹⁷ M. Deffem (red.), *Punishment and Incarceration: A Global Perspective*, seria: „Sociology of Crime, Law and Deviance”, t. 19, Emerald Group Publishing Limited, Bingley 2014, s. ix; T. Kalisz, *Kara pozbawienia wolności w perspektywie ewolucji systemów penitencjarnych oraz zmian w zakresie koncepcji penologicznych*, w: J. Koredczuk, P. Wiązek (red.), *Zgromadzenia stanowe i organy przedstawicielskie w dziejach. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Marianowi Józefowi Ptakowi*, E-Wydawnictwo, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020, s. 203–204.

osiągnąć celu minimum. Bez zmiany jakiegoś elementu lub mechanizmu osobowości (np. zmiany sposobu myślenia, wzmocnienia samokontroli) nie ma zmiany zachowania w postaci przestrzegania prawa. Z tego względu oddziaływania kognitywno-behawioralne okazały się najskuteczniejszymi interwencjami w praktyce więziennej. Pozwalają bowiem lepiej poznać motywy ludzkiego działania i sposobu rozumienia świata i uczą relatywnie prostych środków reagowania (np. hamowania impulsu). Jednocześnie najmniej ingerują w osobowość, przekonania i moralność skazanego.

Podobnie jak świadomość pozytywnych skutków takich nawyków, jak: praca, samokształcenie, konstruktywne spędzanie czasu, a następnie praktykowanie ich, które prowadzi do nowego stylu życia, wszystkie te poznawczo-behawioralne oddziaływania pozwalają zaakceptować skazanemu nowy system operacyjny, „jak bezkolizyjnie funkcjonować”, bez oczekiwania, że przejdzie on reformę moralną.

Po trzecie, uczestniczący w debacie na temat celu wykonania kary pozbawienia wolności stawiają pytania o miarę resocjalizacji i efektywności wykonania kary przez administrację więzienną. Jakie kryteria należy stosować, aby ocenić progresję skazanego i osiągnięcie poprawczego celu? Czym „mierzyć” efektywność wykonania kary, czy faktycznie jedynej odpowiedzi trzeba szukać we wskaźnikach tzw. recydywy?

Warto bliżej omówić te trzy aspekty, odnosząc się do literatury naukowej.

1.2.1. Różnorodność i nieuniwersalizm celów wykonania kary

Zarówno naukowcy zagraniczni, jak i polscy zauważają, jak wiele sformułowano dotychczas celów wykonywania kary pozbawienia wolności za pomocą różnych słów mających przecież odmienne znaczenia.

W zagranicznej debacie naukowej używa się takich określeń, jak: *rehabilitation, treatment, correction, reform, re-education, re-integration, re-settlement, re-entry, resocialization*¹⁸, przy czym termin *resocialization* –

¹⁸ K.M. Campbell, *Rehabilitation theory*, w: M. Bosworth (red.), *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities*, SAGE Publications, Thousand Oaks, CA 2005; A. Martufi, *The paths of offender rehabilitation and the European dimension of punishment: New challenges for an old ideal?*, „Maastricht Journal of European and Comparative Law” 2018, t. 25(6), s. 675; T. Mathiesen, *Prison on Trial*, Waterside Press, Winchester 2006, s. 28; F. McNeill, *Four forms of ‘offender’ rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective: Forms of offender rehabilitation*, „Legal and Criminological Psychology” 2012, t. 17(1); idem, *Punishment as Rehabilitation*, w: G. Bruinsma, D. Weisburd (red.), *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, seria: „Springer Reference”, Springer, New York 2014; R. Ricciardelli, *Surviving Incarceration: Inside Canadian Prisons*, Wilfrid Laurier Univ. Press, Waterloo, Ontario 2014, s. 208; D.G. Scott (red.), *Why Prison?...*, s. 198; D.G. Scott, N. Flynn, *Prisons & Punishment...*, s. 7; D. van Zyl Smit, S. Snacken,

jako wieloznaczny – rzadko pojawia się w podręcznikach prawa i kryminologii krajów europejskich. Na określenie „resocjalizacji” najczęściej używa się w nich terminów: *rehabilitaton* (odzyskanie utraconych kompetencji przez przestępców) lub *treatment* z dopiskiem *correctional* (leczenie lub oddziaływanie korekcyjne)¹⁹.

Thomas Mathiesen przypomina znaczenie samego słowa *rehabilitation* i dowodzi, dlaczego nie przystaje ono do kontekstu więzienia i więźnia, mimo że w takim kontekście jest powszechnie stosowane. Jest ono połączeniem słów francuskiego i łacińskiego – pochodzi od francuskiego *re*, które oznacza „powrót” lub „powtórzenie”, i łacińskiego *habilis*, które oznacza „kompetentny”. Pierwotnie słowo to oznaczało więc „powrót do kompetencji”. Dziś słowo to oznacza w szerokim znaczeniu proces przywracania czegoś do stanu używalności, a w innych odmianach: przywrócenie do dawnej godności, zadośćuczynienie honorowi. Autor zadaje sobie pytanie, czy te odcienie znaczeniowe odnoszą się również do skazanego: czy ma on zostać przywrócony do formy sprzed popełnienia przestępstwa, do swojej dawnej godności sprzed „upadku”? Czy też odzyskać swój honor w oczach społeczeństwa? Okazuje się, że więźniowie nie są rehabilitowani (nie rehabilitują się) w sensie, w jakim jest rehabilitowany polityk niesłusznie oczerniony (usuwa się z jego „akt” hańbiący czyn, który rzekomo popełnił), lub dom, który uległ zniszczeniu nie z własnej winy, który zostaje przywrócony do stanu pierwotnego. Więźniowie są rehabilitowani w tym sensie, że szkoda, jaką wyrządzili, bywa przeciężona, zrównowazona, podczas gdy oni sami, nawet po „rehabilitacji”, pozostają w pełni odpowiedzialni za jej spowodowanie. Ponadto rehabilitacja polityków oraz domów odbywa się poprzez akt woli ze strony odpowiedzialnych władz. Poprzez zestaw działań lub decyzje władze te przeprowadzają rehabilitację. Więźniowie natomiast nie są rehabilitowani jednorazowym aktem woli władz. Autor twierdzi, że widzimy rehabilitację więźniów jako proces, w którym sami więźniowie ponoszą główną – jeśli nie jedyną – odpowiedzialność za efekt. W ten sposób ponoszą oni podwójną odpowiedzialność: są odpowiedzialni za szkody, kompromitację i hańbę, jak również za „(nie)powrót do kompetencji”²⁰.

Tymczasem penologowie brytyjscy tłumaczą znaczącą różnicę między *rehabilitation* a *reform*, mimo że określenia te są używane zamiennie. „Reforma” (inaczej: poprawa, przekształcenie) oznacza zmianę przestępcy,

Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights, Oxford University Press, Oxford–New York 2011, s. 84 i n.

¹⁹ K. Pospiszyl, *Współczesne trendy rozwoju resocjalizacji*, w: B.M. Nowak, M. Konopczyński (red.), *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, Wydawnictwo Pedagogium Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Warszawa 2008, s. 49.

²⁰ T. Mathiesen, *Prison on Trial...*, s. 27–28.

a celem kary reformacyjnej jest zmiana człowieka poprzez próbę nauczania go lub wpojenia mu nowej moralności. W związku z jego nieodpowiedzialnością, która ma swoje źródło w jego deprywacji społeczno-kulturowej – nawet jeśli nie popełniłby ważkiego przestępstwa, za które odbywa karę – wymaga on wychowania moralnego poprzez pracę, religię, naukę szkolną lub kształcenie zawodowe. Natomiast „rehabilitacja” nie ma na celu zmiany sprawcy, lecz przywrócenie go do stanu, w którym znajdował się przed popełnieniem przestępstwa. Inaczej mówiąc: „reforma ma na celu zmianę cech charakteru, motywacji lub dyspozycji, natomiast rehabilitacja ma na celu poprawę umiejętności, zdolności i możliwości”²¹. W praktyce „reforma” i „rehabilitacja” były stosowane wymiennie lub równoległe jako niekonkurencyjne, spójne ze sobą pojęcia na określenie celu wykonania kary razem²².

W debacie naukowej w Polsce przoduje termin „resocjalizacja” – głównie ze względu na powszechne używanie tego określenia przez prawników lub komentujących przepisy prawa, przy czym Henryk Machel używa go z przymiotnikiem „penitencjarna”, a inni naukowcy z przymiotnikami: „humanistyczna”, „humanitarna”, „twórcza”, „elitarna”, „inkluazyjno-katalaktyczna”²³. Paweł Szczepaniak stosuje określenie „wychowanie resocjalizacyjne”, choć wskazuje, że jest ono stosowane zamiennie albo obok z takimi, jak: „resocjalizacyjne sterowanie społeczne”, „reedukacja”, „rewaloryzacja”, „readaptacja”²⁴. Przypomina również, że różnica między wychowaniem resocjalizacyjnym a resocjalizacją jest taka, jaka zachodzi między leczeniem a zdrowieniem.

Niekiedy w związku z celem wykonania kary mówi się o działaniach lub oddziaływaniach korekcyjnych lub resocjalizacyjnych²⁵.

Ponadto naukowcy polscy zauważają zróżnicowanie skazanych, spośród których jakaś część nie wymaga ani resocjalizacji, ani poprawy, ani żadnych innych „wychowawczych” ingerencji. Jedyne, czego prawdopodobnie potrzebują, to właściwej klasyfikacji, aktywności odpowiedniej do ich kondycji i potrzeb oraz środków zapobiegających negatywnym efektem izolacji. „Uniwersalność resocjalizacji trudno pogodzić

²¹ L. Forsberg, T. Douglas, *What is criminal rehabilitation?*, „Criminal Law and Philosophy” 2022, t. 16(1), s. 108.

²² D.G. Scott, N. Flynn, *Prisons & Punishment...*, s. 42–43.

²³ P. Stępnia, *O tzw. dobrych praktykach penitencjarnych. Obraz empiryczny i kilka ogólniejszych refleksji teoretycznych*, „Archiwum Kryminologii” 2018, nr XL, s. 405 i cyt. literatura.

²⁴ P. Szczepaniak, *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz–Warszawa 2003, s. 34–35.

²⁵ B. Toroń-Fórmanek, *Proces resocjalizacji osób pozbawionych wolności w aspekcie nieharmonijnego rozwoju tożsamości*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. 35(2), s. 86.

z fundamentalną zasadą wykonania kary pozbawienia wolności, jaką jest zasada indywidualizacji oddziaływań na skazanych”²⁶. Nie wszyscy więźniowie wymagają „wzbudzenia woli” czy kształtowania postaw społecznych. Społeczność więzienna charakteryzuje się zróżnicowaną potrzebą ingerencji, w tym poprawy²⁷.

Naukowa debata odsłania, że cel wykonania kary pozbawienia wolności jest różnie definiowany i skutkuje różnymi ocenami efektywności administracji więziennej i samego więzienia. Wiele określeń jest używanych zamiennie. Dyskusję można zakończyć odniesieniem się do prawa i standardów międzynarodowych. Przepis art. 10 ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych²⁸ stanowi, że zasadniczym celem postępowania z więźniami będzie ich poprawa i rehabilitacja społeczna (*reformation and social rehabilitation*). Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r.²⁹ w regule 6 stanowią, że: „Każde pozbawienie wolności jest prowadzone tak, by ułatwić osobom pozbawionym wolności reintegrację w wolnym społeczeństwie”.

Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych Postępowania z Więźniami, tzw. Reguły Mandeli z 2015 r.³⁰, jako jedyne akcentują inny cel główny, a zaraz potem wskazują cel operacyjny (bez którego nie jest możliwe osiągnięcie celu głównego). Celem stosowania kary pozbawienia wolności jest przede wszystkim ochrona społeczeństwa przed przestępczością i zmniejszenie liczby przypadków recydywy. Cel ten można osiągnąć tylko wtedy, gdy okres uwięzienia, w takim stopniu, w jakim jest to możliwe, zapewnia, by po powrocie do społeczeństwa sprawca przestępstwa był skłonny i zdolny przestrzegać prawa oraz prowadzić życie samodzielnie, zarabiając na swoje utrzymanie (reguła 4).

Tendencję do określenia resocjalizacyjnego celu kary pozbawienia wolności można znaleźć w wyrokach trybunałów konstytucyjnych niemieckiego i włoskiego, które wybrzmiały w wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 9 lipca 2013 r. w sprawie Vinter i inni v. Zjednoczone Królestwo (skargi nr 66069/09, 130/10 i 3896/10). Europejski Trybunał Praw Człowieka zauważył, że:

²⁶ P. Stępiak, *Systemowa pozorność resocjalizacji penitencjarnej w świetle badań empirycznych. Propozycje zmian*, „Archiwum Kryminologii” 2012, nr XXXIV, s. 92.

²⁷ P. Stępiak, *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Difin, Warszawa 2017, s. 166–167.

²⁸ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

²⁹ Opublikowane m.in. w „Przeglądzie Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73, numer specjalny pt. *Międzynarodowe standardy wykonywania kar*, red. T. Szymanowski, s. 33–69.

³⁰ Reguły są dostępne m.in. na stronie: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf (dostęp: 31.01.2023).